

UDC: 82.091

ХУДОЖНЯ МОДЕЛЬ ЧАСОПРОСТОРУ В ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНАХ І. РОЗДОБУДЬКО І Д. Л. СЕЙЕРС: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Тетяна Гуляк

Аспірант,

Кафедра світової літератури і порівняльного літературознавства,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: taniushahuliak10@rambler.ru

РЕФЕРАТ

Мета. У статті розглядаються особливості часопросторової організації жіночих детективних романів І. Роздобудько і Д. Л. Сейерс. Мета дослідження – виокремити спільні й відмінні ознаки функціонування хронотопу в українському і британському детективному романі. **Дослідницька методика.** В основу дослідження лягли порівняльно-історичний і структурно-типологічний методи, які допомогли виявити специфіку часопросторової організації українського та британського детективних романів за спільними та відмінними ознаками, а відтак розкрити закономірності формування жанрової парадигми у творчості різних авторів. **Результати.** На основі дослідження моделі часопростору в романах І. Роздобудько «Ескорт-сервіс» і Д. Л. Сейерс «Де буде труп?» виявлено спільні й відмінні риси часопросторової організації вказаних творів. В обох письменниць художній час є авантюрно-побутовим, натомість історичний має низку відмінних ознак. На відміну від роману української письменниці, де хронологію подій порушено, у творі Д. Л. Сейерс послідовність збережена, проте використано ахронії. Художній простір обох детективів є відкритим, при цьому макрокосм і мікрокосми відрізняються, що пов'язано з національними та індивідуально-авторськими чинниками. **Наукова новизна.** Незважаючи на актуальність проблеми хронотопу літературного твору й уже існуючі наукові праці М. Бахтіна, Ю. Лотмана, В. Проппа та інших літературознавців, хронотоп детективного роману досліджений тільки поверхово Дж. Сімонсом, А. Адамовим, А. Вулісом, Л. Дученко, Я. Голобородьком. Досі не існує праці, присвяченої моделям часопросторової організації жіночих детективних романів, зокрема І. Роздобудько «Ескорт-сервіс» і Д. Л. Сейерс «Де буде труп?» в компаративному аспекті. **Практичне значення.** Результати дослідження вказують на різноманіття проблематики жіночого детективного роману і залишають місце для майбутніх літературознавчих студій.

Ключові слова: хронотоп, художній час, художній простір, організація художнього твору.

THE ARTISTIC PATTERN OF THE CHRONOTOP IN THE DETECTIVE NOVELS BY I. ROZDOBUDKO AND D. L. SAYERS: THE COMPARATIVE ASPECT

Tetiana Huliak

Postgraduate student,

Department of World Literature and Comparative Literary Criticism,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (UKRAINE),
76018, Ivano-Frankivsk, 57, Shevchenko str.,
e-mail: taniushahuliak10@rambler.ru

ABSTRACT

Aim. The article deals with the chronotopical organization of the feminine detective novels by I. Rozdobudko and D. L. Sayers. The aim of this study is to single out the similar and different features of the chronotop functioning in the British and Ukrainian feminine detective novels. **Methods.** The comparatively-historical and structurally-typological approaches have been used for the research. They helped to chase the specificity of the chronotopical organization of the British and Ukrainian detective novels through the similarities and differences and to find out the regularities of the genre paradigm forming in the works of different authors. **Results.** On the basis of the study of the chronotopical models in the novel «Escort-service» by I. Rozdobudko and in the novel «Have His Carcase» by D. L. Sayers the common and different features of the chronotopical organization of the mentioned novels are found. The artistic time is adventure-routine by both authors but there are differences in the historical time. The Ukrainian author shows the events non-chronologically. The British writer tells the events one by one but she uses achronies. The artistic space in the detective novels is open, the macrocosm and microcosms are different. It is connected with the national and individual factors. **Scientific novelty.** Despite the actuality of the problem of the chronotop of the literary work and the existing works by M. Bakhtin, Yu. Lotman, V. Propp and the other literary critics, the chronotop of the detective novel is analyzed only a little by J. Simons, A. Adamov, A. Wulis, L. Duchenko and Ya. Holoborodko. There isn't any study devoted to the chronotopical models in the feminine detective novels «Escort-Service» by I. Rozdobudko and «Have His Carcase» by D. L. Sayers in the comparative aspect. **The practical significance.** The results of the research point to the wide range of problems in the feminine detective novel and leave much space for future studies.

Key words: chronotop, artistic time, artistic space, composition of the work of art.

Час і простір є основними елементами організації літературного твору. Різні типи часово-просторових відносин, взаємодіючи між собою, утворюють сюжет, який об'єднує весь твір у композиційно-сміслову ціле. Досліджуючи літературний процес в аспекті взаємовпливу часових та просторових координат художнього твору, Н. Копистянська встановила такий взаємозв'язок: хронотоп – жанр – жанрова система – художній напрям [2, с. 22]. Наведений висновок вченої дозволяє виділити жанрові різновиди хронотопу, тобто типи часопростору, що притаманні кожному жанру літератури: хронотоп роману, повісті, балади, казки, драми тощо. Наше дослідження присвячене хронотопу жіночого детективу як жанрового різновиду роману, що має специфічні ознаки.

Окремі аспекти творчості І. Роздобудько висвітлені у працях Г. Бітківської, Н. Гаук, Н. Герасименко, Я. Голобородька, Л. Горболіс, Т. Качак, О. Приходченко, Л. Старовойт, О. Стащенко, Г. Улюри. Творчий метод Д. Л. Сейерс фрагментарно представлений у студіях Ф. Джеймс, С. Роуланд, Р. Ейді, М. Еппле. В цілому, українські та зарубіжні літературознавці звертаються до проблем жанру, системи образів і багатства мови, у той час як хронотопічна організація детективних романів І. Роздобудько і Д. Л. Сейерс досі залишається поза увагою дослідників.

Об'єктом представленої на розгляд статті обрано типологічно споріднені за жанровими ознаками детективні романи «Ескорт у смерть» (2002) І. Роздобудько та «Де буде труп?» (1932) Д. Л. Сейерс, предметом – художня модель часопростору в названих творах.

Поняття «часу», яке здавна цікавило людство, в наші дні є предметом дослідження у різних сферах науки. Однак саме література, як підкреслює Д. Лихачов, більше, ніж будь-яке інше мистецтво, стає мистецтвом часу. Час є його об'єктом, суб'єктом і знаряддям зображення. Усвідомлення і відчуття руху й мінливості світу в формах часу пронизує собою літературу» [3, с. 209–210].

М. Бахтін, відводячи провідну роль у творі саме часу, зазначає: «В літературно-художньому хронотопі має місце злиття просторових і часових прикмет в осмисленому й конкретному цілому. Час тут згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір же інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету історії. Прикмети часу розкриваються у просторі, а простір осмислюється і вимірюється» [1, с. 235]. Крім того, М. Бахтін визначає типологію художнього часу, виокремивши (на основі античної традиції) три його типи: авантюрний, авантюрно-побутовий і біографічний. Останній у свою чергу ділиться на характерологічну інверсію та аналітичний тип.

Спробуємо визначити тип художнього часу в творах І. Роздобудько і Д. Л. Сейерс. Детективний роман «Ескорт у смерть» отримав відзнаку на конкурсі «Коронація слова» у 2002 році. Дія в ньому розвивається навколо специфічного агентства «Ескорт-сервіс», яке надає особливі послуги заможним бізнес-леді. Власниця новоспеченої фірми, Дана В'ячеславівна, пропонує своїм клієнткам кавалерів-супровідників, які володіють бездоганною зовнішністю, манерами та необхідними фоновими знаннями. Вони є типовими: *«красенями-блондинами у чорному смокінгу з білою гвоздиною в нагрудній кишені»* [6, с. 12]. Працівники «Ескорт-сервісу» відмінно виконують свою роботу, фірма процвітає, доки не стається перше криваве вбивство молодого чоловіка. Прикметно, що після вбивства у нього ще й зістригли пасмо волосся. Такий самий ритуал був здійснений ще у двох випадках. Ці події відбуваються впродовж шести місяців, та сюжет роману охоплює набагато більший відрізок часу, що розвивається за хронотопним принципом авантюрно-побутового й біографічного аналітичного типу. Читач дізнається щось нове про життя конкретного персонажа крізь призму певної пересічної чи непересічної події і починає розуміти його вчинки: *«22 листопада близько третьої години ночі в районі центрального міського скверу я зустрів одного з працівників фірми, якою керувала моя дружина, та зробив два постріли з відстані двох-трьох кроків. А потім, як наказала Світлана, зрізав з небіжчика волосся, яке наступного дня відвіз їй...»* [6, с. 152]. З цього зізнання стає очевидно, що волосся убитих блондинів обстригали як доказ помсти і відплати за чужі гріхи. Акт помсти чинила Лана – нічний диспетчер ескорт-агентства, а його співробітники розплачувалися за помилки Романа, який в минулому покинув дівчину, а тепер за іронією долі став міліціонером і працював над цією справою: *«Він уперше за багато років згадав своє перше кохання»* [6, с. 139].

У творі Д. Л. Сейерс «Де буде труп?» продовжується історія кохання лорда Пітера Уімзі і письменниці Гарріет Вейн, яка розпочалася у книзі «Сильна отрута» (1930). Гарріет вирушає у подорож і випадково знаходить на березі моря тіло чоловіка з перерізанним горлом. За всіма ознаками він є самогубцем. Але жінці ця версія здається нудною, а оскільки лорд Пітер не любить сидіти без діла, вони вкотре беруться за безнадійне розслідування справи: *«Не втрачай голови, дівчинко моя. Що б у такому випадку зробив лорд Пітер Уімзі?»* [7, р. 8]. Процес розслідування має чітко окреслені у назвах глав рамки і триває від четверга 18 червня до середи 8 липня, тобто його ведуть по гарячих слідах. За цей час, крім однієї зарізаної жертви, знаходять ще трьох

повішених. Всі вони мають свої життєві історії. Незважаючи на лінійність художнього часу твору, автор з метою ознайомлення читача з цими історіями вдається до прийому ахронії, а саме:

1) ретроспекції – звернення до минулого, аналіз минулих подій і переживань: *«Кажуть, що в дитинстві Алексіс сильно хворів після того, як його збили з ніг на спортивному майданчику»* [7, р. 346]. Ця деталь свідчить про те, що в чоловіка пізніше могло розвинутись хронічне захворювання. Так і відбулося, але воно мало спадковий характер і, як виявилось, зовсім не було причиною його смерті;

2) проспекції – погляд у майбутнє, передбачення дій і подій: *«Один – зарізаний, троє – повішених, а 130 тисяч фунтів чекають наступного любителя торгувати тілом і душею»* [7, р. 252]. У цих словах прихована підказка для будь-якого детектива: гроші були, є і будуть причиною більшої половини злочинів.

У часі тексту будь-якого детективного роману існує три темпоральні «осі»:

1) вісь календарного часу, який виражений у більшості випадків лексичними одиницями з семою «час» і датами;

2) вісь часу подій, яка створена за допомогою зв'язку усіх предикатів тексту, в першу чергу дієслівних форм;

3) вісь перцептивного часу, тобто часу, який означає позицію оповідача та персонажа, виражаючись різного роду лексико-граматичними засобами й часовими зміщеннями [4, с. 23].

У творах І. Роздобудько і Д. Л. Сейерс ці три осі переплітаються. Вісь календарного часу є чіткішою у романі *«Де буде труп?»*, оскільки читач візуально бачить день і дату, коли відбуваються слідчі дії. А в детективі *«Ескорт у смерть»* плутанина з календарним часом починається з самого початку. Читача спантеличує дещо містичний пролог, який датований 3 травня 1982 року: *«Читай, читай, мій золотоголовий, звертаюся до тебе з небуття, з-під двох метрів землі»* [6, с. 4]. Одразу ж виникають запитання, чи живий автор цього листа і що поганого зробив *«золотоголовий»*. І раптом відбувається стрибок: авторка переносить дію в наші дні, дещо зміщуючи часові координати. При цьому часова вісь не втрачає цілісності, відновлюючись ближче до закінчення книги, що доводять наступні слова: *«Романові спало на думку, що впізнати її він міг би набагато раніше – у свої тридцять сім Світлана лишалася такою ж непередбачуваною, навіженою, особливою, якою була й у сімнадцять.»* [6, с. 148].

Вісь часу подій нерозривна в обох детективах, проявляючись у часовій формі дієслова, а саме минулій і теперішній. Вісь перцептивного часу періодично є зовсім невидимою, а інколи виходить на передній план. Так, у романі *«Ескорт у смерть»* І. Роздобудько позиція оповідача є фоною для позиції персонажа, який завжди висловлюється прямо: *«А про вбивства... – зітхнула Дана, – читайте у жовтій пресі! Ми тут зібралися, щоби поговорити про інші проблеми...»* [6, с. 78]. Така установка часто відволікає увагу читача, дозволяючи оповідачу тримати інтригу до кінця твору. В романі *«Де буде труп?»* Д. Л. Сейерс позиція оповідача виражена більш яскраво. Складається враження, що саме він керує розвитком подій та вчинками героїв: *«Кінь рвонув, а потім так різко повернувся, що Уімзі нагнувся до його шиї і ледь не вилетів із сідла.»*

[7, р. 212]. Виникає логічне запитання: а хто б продовжив розслідування, якщо б Уімзі отримав травму? Але він тримався і довів справу до кінця.

Важливим у руслі дослідження є вчення В. Проппа про такі характеристики художнього простору, як відкритість, замкненість, просторість, доступність / недоступність до огляду, місткість, сенсорне сприйняття, відносність до місця розташування людини і т.д. У залежності від них простір визначають як відкритий і закритий, зовнішній (макрокосм) і внутрішній (мікрокосм), «свій» і «чужий», прямий і кривий, великий і малий, локальний і глобальний, близький і далекий тощо. Зупинимось детальніше на двох перших парах параметрів: відкритості / закритості і зовнішності/внутрішності [5, с. 226]. І в романі І. Роздобудько, і в романі Д. Л. Сейерс художній простір є відкритим. Жодна з авторок не дотримується класичного принципу із замкнутою кімнатою, започаткованого ще Е. А. По і детально розробленого учасниками британського клубу письменників-детективістів. У творі «Ескорт у смерть» події відбуваються в агентстві, в квартирах, на вулицях і в міліцейському відділку: *«Не встиг Містер Марпл увійти до свого кабінету, як до нього занесли комп'ютерну роздруківку про те, що трапилось у місті минулої доби.»* [6, с. 98]. Сюжет детективного роману «Де буде труп?» розгортається на морському узбережжі, в приватних садибах і в державних установах: *«Побудинковий обхід був клопітким, проте надійним способом отримати відповіді на всі запитання.»* [7, р. 84]. Таким чином обидві письменниці зберігають інтригу і змушують читача підозрювати кожного наступного героя або шукати злочинця серед пересічних мешканців певної локації.

Макрокосм і мікрокосм в романах І. Роздобудько і Д. Л. Сейерс суттєво відрізняються. Це зумовлено передусім національною приналежністю письменниць. Так, макрокосм роману «Ескорт у смерть» обмежений просторами нашої Батьківщини – України: *«... давня клієнтка, екзальтована президентка об'єднання Укрсир, завзята відвідувачка казино...»* [6, с. 44]. А макрокосм твору «Де буде труп» має чітко окреслені кордони Великобританії: *«Він переночував у Сигемптоні, а в неділю зранку вирушив на пошуки зятя Саммерса»* [7, р. 48]. Письменниці змальовують мікрокосми своїх персонажів відповідно до їх роботи та кола захоплень. Персонаж Роман із детективу «Ескорт у смерть» є працівником міліції, тому більшу частину свого життя просиджує у відділку і тільки інколи бачить дружину: *«По-моєму, ти за останні п'ять років стала занадто опасистою»* [7, р. 102]. Гарріет Вейн із роману «Де буде труп?» – письменниця, тож багато часу проводить у пошуках натхнення та сюжетів для власних творів, опиняючись у несподіваних місцях: *«Вигляд незайманого піску будить в автора детективних романів найгірші інстинкти. Одразу виникає непереборне бажання наслідити. Професіонал виправдовує себе тим, що пісок дає прекрасні можливості для спостереження й експериментів. Для Гарріет такі пориви теж не були чужими»* [7, р. 3]. І не марно: Гарріет знайшла причину для наступного розслідування і можливу фабулу для свого детективу.

Отже, хронотоп художнього твору є тісним взаємозв'язком між його часовими та просторовими координатами, що визначають внутрішню і зовнішню організацію тексту. Художній час у романі І. Роздобудько «Ескорт у

смерть» та у творі Д. Л. Сейерс «Де буде труп?» є авантюрно-побутовим. На відміну від твору української письменниці, де порушено причинно-наслідковий принцип розвитку подій, у романі Д. Л. Сейерс послідовність збережена, при цьому активно вводяться ахронії: ретроспекції і проспекції. Саме вони дають змогу читачеві розгадати таємниці персонажів, але залишатися заінтригованими до кінця твору. Крім того, художній час у детективних романах має три «осі»: календарну, подієву та перцептивну. Вони пересікаються, формуючи цілісну часову картину творів. А просторову картину складають закритий та відкритий художній простори, а також макрокосм і мікрокосм. Художній простір детективних романів «Ескорт у смерть» і «Де буде труп?» є відкритим, оскільки має різноманітні локації. Варіації макрокосму й мікрокосму творів ґрунтуються на світоглядно-естетичних особливостях мислення авторів. Таким чином, хронотоп охоплює різні рівні організації детективного роману і визначає його жанр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики / Михаил Михайлович Бахтин. – Москва: Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
2. Копистянська Н. Х. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті) / Нона Хомівна Копистянська // Слов'янські літератури : Доповіді. XII Міжнародний з'їзд славістів (Краків, 27 серпня – 2 вересня 1998 р.). – Київ, 1998. – С. 57–74.
3. Лихачёв Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Дмитрий Сергеевич Лихачёв. – Ленинград : Худож. лит., 1987. – 624 с.
4. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве / Юрий Михайлович Лотман. – Москва : СПб. : Искусство – СПб, 1998. – С. 14–285.
5. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки / Владимир Яковлевич Пропп. – Москва : Лабиринт, 2004. – 336 с.
6. Роздобудько І. Ескорт у смерть / Ірен Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2007. – 159 с.
7. Sayers D. L. Whose body? / Dorothy Leigh Sayers. – New York : Harper Paperbacks, 2003. – 401 p.
8. Топоров В. Пространство и текст / Владимир Топоров. // Текст: семантика и структура : [сб. статей]. – Москва : Наука, 1983. – С. 227–284.

REFERENCES

1. Bakhtin, M.M. (1975), “The forms of time and chronotop in the novel. The issues of the historical poetics”, *Questions of literature and aesthetics* [“Formy vremeni i khronotopa v romani. Ocherki po istoricheskoy poetike”, *Voprosy literatury i estetiki*], *Khudozh. lit.*, Moscow, pp. 234-407. (in Russian).
2. Kopystianska, N.Kh. (1998) “Chronotop as the aspect of slavic romantism study (on the basis of the westslavic litratures in the European context)”, *Slovian literatures. Reports. XII International Meeting of the Slavists (Krakiv, 27 August – 2 September 1998)* [“Khronotop yak aspect vyvchennya slovianskoho romantysmu (na materiali zakhidnoslovianskykh literatur u yevropeiskomu konteksti)”, *Slovianski literatury: Dopovidi. XII Mizhnarodnyi z'izd slavistiv (Krakiv, 27 serpnia – 2 veresnia 1998 r.)*, Kyiv, pp. 57-74. (in Ukrainian).

3. Likhachov, D.S. (1987), *The old Russian literature poetics* [*Poetika drevnerusskoy literatury*], Khudozhestvennaya literatura, Leningrad, 624 p. (in Russian).
4. Lotman, Yu.M. (1998), *The structure of the artistic text* [*Struktura khudozhestvennoho teksta*], Iskustvo-SPB, Moscow, St. Petersburg, pp. 14-285 (in Russian).
5. Propp, V.Ya. (2004), *The historical roots of the magical fairy-tales* [*Istoricheskie korni volshebnoy skazki*], Labirint, Moscow, 336 p. (in Russian).
6. Rozdobudko, I.V. (2007), *The escort to the death* [*Eskort u smert*], Folio, Kharkiv, 159 p. (in Ukrainian).
7. Sayers, D.L. (2003), *Whose body?*, Harper Paperbacks, New York, 401 p. (in English).
8. Toporov, V.N. (1983) “The space and the text”, *Text: semantics and structure* [“Prostranstvo i tekst”, *Tekst: semantika i struktura*], Nauka, Moscow, pp. 227-284. (in Russian).

